

WAYS TO EFFECTIVELY IMPROVE THE PRACTICE OF WORKING WITH ELECTRONIC MONEY OF COMMERCIAL BANKS

TIJORAT BANKLARNING ELEKTRON PULLAR BILAN ISHLASH AMALIYOTINI SAMARALI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi

*Muallif: Bank-moliya akademiyasi Iqtisodni monetar tartibga solish
yo'nalishi, magistratura tinglovchisi
Omonov Zafarjon Nematullaevich*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada amaldagi pul muomalasi siyosatining tahlili, yurtimizda elektron pullar va to'lovlar tizimini samarali takomillashtirish yuzasidan olib borilayotgan vazifalar bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan. Bu maqolada keltirilgan barcha ma'lumotlar Markaziy bank ma'lumotlari asosida shakllantirilgan.*

Kalit sozlar: *elektron pullar, elektron hamyon, emitent, ayirboshlash operatsiyalari, bank kartalari, to'lov, pul-kredit siyosati*

KIRISH

Mamlakatimizda hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida hamma sohalarda xususan bank sohasida tub islohotlar amalga oshirilmoqdaki, bu sohadalarda hozirda globallashuv jadallik bilan rivojlanayotgan jarayonida sifatli va raqobatbardosh tizim yaratish bo'yicha amaliy ishlar davom qilyapti. Xususan yurtimizda faoliyat yuritayotgan banklarda elektron pullar bilan ishlash amaliyotini yanada takomillashtirish, aholi o'rtasida soda tushunarli bo'lgan elektron to'lovlar muhitini yaratish masalalari kundan – kunga o'z tasdig'ini topmoqda. Shu o'rinda elektron pul o'zi nima degan savolga javob beradigan bo'lsak, bu axborotni o'z ichiga olgan va to'lovchilarga to'lovlarni amalga oshirish yuzasidan, shuningdek to'lovchilar bilan elektron to'lov vositalarining emitenti o'rtasida tuzilgan shartnomada nazarda tutilgan boshqa operatsiyalarni amalga oshirish imkonini beradigan bank kartasi yoki boshqa elektron jism elektron to'lov vositasidir[1]. Elektron pullar – elektron shakldagi naqd pul hisoblanadi. Ular hamyonlarda saqlanadi. Pul qiymati onlayn shaklda bo'ladi va milliy valyutaga bog'lanadi. Onlayn bank tizimlari elektron pullar bilan operatsiyalarni osonlashtiradi va pulga oson, doimiy kirish imkonini beradi. Elektron pullar texnologik yechimlarga asoslangan holda to'lovlarni tezkor va qulay usulda amalga oshirish imkonini beradi.

Umuman olganda, bu turdagi pullar naqd pulga elektron muqobilidir.

Adabiyotlar tahlili. Globallashuv jarayonida elektron pullar va elektron to'lovlar tizimini mamlakatda imkon boricha oson va tushunarli holda ommaga tatbiq etish nafaqat tijorat banklari istiqbolini ta'minlab beradi, balki butun iqtisodiyot tarmoqlari rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bularni amalga oshirish uchun oldinda turgan vazifalar va qiyinchiliklarni samarali va belgilangan muddatlarda o'rganishga bog'liq. Maqola davomida bir qancha tadqiqotchilarning elektron pullar, elektron to'lovlar va pul-kredit siyosati borasidagi fikrlarini tahlil qilamiz. Xususan, Jahongir Qayumovning ta'kidlashicha: “Elektron pullarni ko'pincha kriptovalyuta bilan chalkashtiradilar. Aslida u faqat elektron tizimda muomalada bo'ladigan

soʻmning ekvivalentidir. Oʻzbekistonda elektron pullar uchun normativ-huquqiy baza 2019-yil noyabr oyida – “Toʻlovlar va toʻlov tizimlari toʻgʻrisida”gi Qonun qabul qilinishi bilan shakllana boshladi. Bugun ular vositasida tovarlar va xizmatlar haqini bemaol toʻlash mumkin. Yagona sharti: sotuvchida ham elektron hamyon, xaridorda ham elektron hamyon va elektron pul toʻlovlari uchun maxsus ilova boʻlishi lozim”. Xurshidjon Neʼmatullayevning muallifligida chop etilgan maqolaga koʻra: - “Elektron pul kartalarda, qurilmalarda yoki serverda saqlanishi mumkin. U alohida valyuta emas va banklar tomonidan nazorat qilinadi.

Oʻzbekiston Respublikasining “Toʻlovlar va toʻlov tizimlari toʻgʻrisida”gi Qonunini qabul qilinishi elektron pullar muomalasini, jumladan, ularni chiqarish, foydalanish va qoplash boʻyicha amalga oshiriladigan faoliyatning huquqiy asosini yaratib berdi. Mazkur hujjat jahon tajribasiga tayangan holda, elektron pullar tizimi faoliyatini tashkil etish, ularning muomalasini boshqarish hamda tizimda xavfsizlikni taʼminlash maqsadida ishlab chiqilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi:

“Toʻlovlar va toʻlov tizimlari toʻgʻrisida”gi qonuni asosida “Oʻzbekiston Respublikasi hududida elektron pullarni chiqarilishi va muomalada boʻlishi qoidalari” ishlab chiqilib, Adliya vazirligida 2020-yil 29-aprelda 3231-son bilan davlat roʻyxatidan oʻtkazildi”. Mazkur hujjat jahon tajribasiga tayangan holda, elektron pullar tizimi faoliyatini tashkil etish, elektron pullar muomalasi, elektron pullar tizimida risklarni boshqarish hamda tizimda xavfsizlikni taʼminlash maqsadida ishlab chiqildi. Unda elektron pullar tizimiga oid asosiy tushunchalar, shu jumladan, “ayirboshlash operatsiyasi”, “bir va koʻp emitentli elektron pullar tizimi”, “oldindan toʻlangan karta”, “elektron pullar tizimining agenti”, “elektron hamyon” va sohaga oid boshqa terminlarga batafsil tushuntirishlar berilgan[4].

Oʻzbekistonda elektron pullarni chiqarilishi va muomalada boʻlishi qoidalarining ayrim jihatlari:

- Elektron pullar - elektron hamyon shaklida yoki oldindan toʻlangan karta (prepaid card) koʻrinishida emitent, operator yoki elektron pullar tizimining agenti tomonidan foydalanuvchiga beriladi;

- Oʻzbekiston hududida emitent tomonidan chiqariladigan elektron pullar faqat milliy valyuta - soʻmda nominallashtirilgan boʻlishi shart;

- Oʻzbekiston hududida realizatsiya qilingan tovarlar, ishlar va xizmatlar uchun toʻlovlarni amalga oshirishda faqat Respublika hududida chiqarilgan elektron pullar qabul qilinadi;

- Xorijiy emitent tomonidan chiqarilgan, chet el valyutasida nominallashtirilgan elektron pullarni ayirboshlash operatsiyalari mazkur subʼekt bilan shartnomasi mavjud boʻlgan oʻzbekistonlik emitent tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Bugungi kunda zamonaviy axborot maydonidagi harakatlar shu qadar tigʻiz, shu qadar tezkorki, endi ilgari dek, ha, bu voqea bizdan juda olisda yuz beribdi, uning bizga aloqasi yoʻq, deb beparvo qarab boʻlmaydi. Ana shunday kayfiyatga berilgan xalq yoki millat taraqqiyotdan yuz yillar orqada qolib ketishi hech gap emas”. Shuning uchun ham hozirgi davrda dolzarb masalalardan biri boʻlgan tijorat banklari maʼlumotlar bazasi xavfsizligini taʼminlovchi himoya vositalarini tahlil qilish va ishonchli himoyalash tizimlarini aniqlash vazifasi qoʻyildi. Ishlab chiqarishga elektron toʻlov tizimlarining joriy etilishi undagi maʼlumotlarni ishonchli himoyalash zaruriyatini ham keltirib chiqardi. Ushbu muammoni hal qilish uchun zamonaviy himoya vositalarni ishlatishga toʻgʻri keladi.

Qo'yilayotgan masalaning dolzarbligi shundaki, bank sohasiga taalluqli bo'lgan barcha ma'lumotlar qiymati pul (naqd pullik yoki naqd pullarsiz) ma'lumotlariga aloqadordir. Ularning himoya va daxlsizligini ta'minlash esa har doim ham eng dolzarb masala bo'lib hisoblanadi. Bundan tashqari tijorat banklarigagi yangi axborot texnologiyalari asosidagi himoya vositalarini qo'llash samaradorligini baholash ham bugungi kunning talabidir. To'lov tizimining funktsiyalari bank kartalari yordamida pul mablag'larining barqaror aylanishidan iborat. Plastik karta bilan to'lovni amalga oshirayotganda, maxsus terminal xaridorning pul mablag'larini o'z bankiga o'tkazish to'g'risida so'rov yuboradi va u erdan kerakli miqdorni sotuvchining hisobiga o'tkazadi. Barcha hisob-kitoblar real vaqt rejimida amalga oshiriladi va 10 soniyadan oshmaydi. Davlat ichida, kredit muassasasi ichida va davlatlar o'rtasidagi pul muomalasini boshqaruvchi ko'plab to'lov tizimlari mavjud. Internet orqali to'lovlarni amalga oshirish uchun elektron to'lov tizimlari ham mavjud.

Xalqaro to'lov tizimlari barcha mamlakatlardagi moliyaviy aylanmalarga kirishni ta'minlaydi, bu fuqarolarga hududlar va hududlarni hisobga olmagan holda xaridlar va xizmatlar uchun haq to'lashga imkon beradi. Bu to'lov tizimining eng xavfsiz turi. Eng zamonaviy kompyuter texnologiyalari doimiy ravishda yangilanib turadigan va firibgar hujumlarga qarshi turishga yordam beradigan va shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligining yuqori darajasini ta'minlaydigan xalqaro tizimlarga xizmat ko'rsatish uchun ishlatiladi[5].

Tarmoq ichidagi pul oqimlarini o'tkazish uchun yaratilgan to'lov tizimlari maxsus texnologiyalarning an'anaviy tizimlaridan farq qiladi. Ikkala xalqaro to'lov tizimlarining haqiqiy kartalariga bog'langan to'lov tizimlari va virtual kartalardan foydalanadigan tizimlar mavjud. Onlayn tizimlarning ishlash printsiplari odatdagilarga o'xshaydi - har bir ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchi hisob oladi - mablag'ni saqlash yoki xaridlarni to'lash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan elektron hamyon.

Xulosa

Hozirgi kunga kelib O'zbekistonda elektron to'lov tizimlari amalda joriy etish va takomillashtirish ishlari izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Internet orqali xizmatlar yoki tovarlar uchun to'lovlarni amalga oshirish har bir fuqaro uchun samarali qulayliklarini namoyon etmoqda. Bugungi texnologiyalar asri elektron hamyonlar va elektron pullar bilan ishlashning mutlaqo normal, hatto kundalik va bizning yangi haqiqatimizga aylantirdi. Elektron pullarning asosiy afzalliklaridan biri, bank hisobvarag'ini ochmasdan turib to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatining mavjudligi va tezkor tizimning yo'lga qo'yilganligidadir. Shu bilan birga to'lovlarni amalga oshirayotgan paytda vositachilik haqining boshqa to'lov vositalariga qaraganda arzonligi hisoblanadi. Ayni paytda elektron hamyonlar yordamida mobil operatorlar, kommunal to'lovlar, televideniya va taksi xizmatlari uchun o'tkazmalarni amalga oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gazeta.uz "electron pullar tizimi reystri", 7-sentabr 2022[1]
2. Абдиқаримова Д.Р. Банклар гаров таъминотини баҳолаш зарурлиги ва асосий тамойиллари.// «Молия» журнали. – Тошкент, 2015. - №4. – Б. 58-63. (08.00.00; №12)[2]

3. Абдикаримова Д.Р. Ўзбекистонда баҳолаш институтининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари.// «Молия» журнали. – Тошкент, 2016. - №1. – Б. 93-98. (08.00.00; №12)[4].
4. https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/elektron_pullar_chiqarish_foydalanish_qoplash, 2019.
5. Sh. Mirziyoyev “То‘ловлар ва то‘лов тизимлари то‘ғ‘risida”, Т.:О‘RQ-578, 01.11.2019[3]
6. Ахмедов, Б. А. (2020). О развитии навыков интерактивных онлайнкурсов в дистанционных условиях современного общества (модельпрограмма для преподавателей образовательных учреждений). Universum: технические науки, 12 (81), 11-14.
7. J.Qayumov, “Elektron pullar qanday qabul qilinadi”[1], 2020.
8. X.Nematullayev, “O‘zbekistonda elektron pul nima va undan qanday foydalanish mumkin?”, yoshlarkelajagimiz.uz, 2022[1].